

בס"ד, בבא מציעא פרק ששי

'אין להם זה על זה אלא תרעומות'. מלשון זו שהיא על דרך השלילה [אין להם אלא...]. ולא 'יש להם תרעומת זה על זה' [דייק בפירוש תפארת ישראל שאין שום חיוב זה על זה, אף לא לצאת ידי שמים. נראה שאמנם אין חיוב ממוני לצאת ידי שמים אבל הלא יש לחברו הקפדה צודקת עליו, וחייב לפייסו כדי שימחל לו על מעשהו. ופשיטא שאין לעשות כן לכתחילה בלא סיבה מוצדקת, והרי כתיב 'ועשית הישר והטוב' ו'שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב'. ואף במקום דליכא תרעומת כגון באופנים המבוארים בגמרא בסמוך, יש והוא דבר כזב ולא ישר. ומאידך יתכן שיש אופני תרעומת שאין צריך להימנע אלא שראוי לו לפייס את חברו (ע' להלן עט: ורש"י ותוס', בשוכר ספינה ומטעין באמצע הדרך משא נוסף או משכיר סחורתו לאחר. וע' פרישה חו"מ שכו).

[יש גם נפקותא ממונית בדין 'תרעומת': כגון שמחיר הפועלים הוזל ובא בעה"ב לחזור בו בגלל המחיר ופייסוהו הפועלים וניאות להם; שבאופנים שבחזרתו אין עליו תרעומת, יכול לטעון שעל דעת המחיר החדש חזר ונתפייס, ובאופנים שיש תרעומת – חייב לשלם להם ככתחילה, כמו שפסק הרמ"א (שלב,ה עפ"י הגמור"י). כן כתב הש"ך (שלב,א)].

דף עו

'חזרו זה בזה לא קתני אלא הטעו זה את זה, דאטעו פועלים אהדדי'. יכול היה לומר שהטעה בעל הבית את הפועלים או שהטעו הם את בעה"ב. וכן אמרו בירושלמי, כגון שאמר להם: עשו עמי כפי שעשו רוב חברכם, ושאלוהו בכמה ואמר להם בחמשה. ונמצא שעשו רובם בעשרה. או להפך שהפועלים אמרו כפי רובם של חברינו – בעשרה, ונמצא הרוב בחמשה. אלא שבגמרא דידן לא פירשו כן כי לשון 'הטעו זה את זה' משמע יותר הטעיית פועלים אהדדי (עפ"י ריטב"א).

ובנמוקי יוסף כתב שתלמוד שלנו לא רצה להעמיד כן כי סובר שבאופן זה יש תביעת ממון ולא תרעומת בלבד, שיש לילך לפי מה שנותנים לרוב שהרי כך התנו ליתן לפי הרוב, והלא נתברר שהרוב הוא בסכום אחר ממה שאמרו בטעות. והביא שכן דעת הרשב"א, אעפ"י שהראב"ד מסופק אם יש לדון כהירושלמי. וע' במאירי שתלוי כיצד נאמרים הדברים, אם כתנאי גמור או כגיוסם וזירוז בעלמא. (וע' חו"מ שלב,ד ובחדושי רעק"א).

'... אי דאמר ליה בעל הבית בתלתא ואזיל איהו אמר להו בארבעה... ולחזי פועלים היכי מיתגרי? לא צריכא דאיכא דמגר בארבעה ואיכא דמתגר בתלתא'. מבואר שאם מחירים של כל שאר הפועלים בארבעה (כל' דוקא ולא רוב, שאין הולכים כאן אחר הרוב. ריטב"א), המעסיק משלם להם ארבעה, אף על פי שגילה דעתו אצל השליח ואמר לו בשלשה. והטעם, כיון ששינה השליח ממה שאמר לו, הרי בטלה שליחותו, ודנים את עבודתם כשאר פועלים שעשו עבודה אצל אדם ללא דעתו, שנוטלים מה שההנוהו (עפ"י הרמ"ך בשטמ"ק).

ואמנם אם אדם מוחה בפירוש בזה היוורד לתוך שדהו, ואומר לו שלא ישלם לו יותר משלשה – מסתבר שאינו משלם יותר (עפ"י ערוך השלחן שלב,א; אילת השחר). ושמה גם בכגון דידן, אילו היה אומר לשליח שאינו חפץ אלא בשלש ולא יותר, ואין ברצונו לשלם יותר אף אם יעשו, א"א לתובעו [אלא שמסתבר שיכול ליטול הלה את השבח עצמו בשכרו, אם הוא דבר הניטל]. ורק כן כשאמר שלש אנו מניחים שנוח לו ליתן ארבע בפעולה השווה ארבע (ובזה נתישבה תמיהת הגהות חו"י על הרי"ף אות ד).

דאמרי ליה: לית לך אל תמנע טוב מבעליו?! אף על פי שבעל הבית אמר לשליח בארבעה והשליח הרוויח לו במה שאמר להם שלשה – כתב הש"ך (הו"מ שלב סק"י) נראה שבעל הבית אינו צריך ליתן הדינר הרביעי לשליח. וכבר מפורש כן במאירי.

נראה לשמוע כן מדברי הגמרא, שאם אכן היה זוכה השליח באותו דינר, מסתבר שאין כאן 'תרעומת' דמניעת טוב מבעליו שהרי עושה כן לריוח עצמו וכשאר משא ומתן שהאמצעי מורוה, ואין כאן מניעת טובה מן המגיע לה. וצ"ע. והנהגה בקושיא היתה שאף תרעומת אין כאן, כי אע"פ שמנע מהם ריות, הלא בזה הרויח את בעה"ב, וגם אפשר שבעה"ב יכיר לו טובה עבור זאת. ואע"פ"כ הסיקו (וכן נפסק בשו"ע שלב,ב) שלא היה לו לעשות כן, שהרי בעה"ב גילה בדעתו שנוח לו בארבע, ואין לו לעשות מעשה להפסידם.

(ע"ב) 'במה דברים אמורים, שלא הלכו, אבל הלכו חמרים ולא מצאו תבואה... נותן להן שכן משלם'. מבואר בראשונים (ערמב"ן רא"ש ועוד) שהדין תלוי בשני עיקרים: א. בהפסד הפועלים הנגרם מחזרתו של בעל הבית. ב. בחלות הקנין והשעבוד שנתחייבו זה לזה.

הלכך אם הפועלים מוצאים עבודה אחרת במחיר השווה לעבודה זו, אעפ"י שכבר הלכו לעשות עבודתם – בעה"ב פטור לשלם להם [אלא שיש להם תרעומת עליו כי עתה לא ימצאו אלא ע"י טורח, או משום חובא, או משום לזות הבריות לומר עילה מצאו זה בזה. עתוס' וריטב"א], אבל אם בגלל שאמר להם לשוכרם וביטל דבריו, אינם מוצאים עבודה להיום – חייב לשלם אפילו לא הלכו [דקיימא לן כר' מאיר דדאין דינא דגרמי. – תוס' ורא"ש. והריטב"א כתב שחייב מצד השתעבדות שנשתעבד להם והרי הפסידו ממון על סמך דבריו. וע' רעק"א וקה"י מד].

ואם גם בלעדיו לא היו מוצאים להשתכר במקום אחר, אזי, אם לא הלכו עדיין – פטור שעדיין לא התחייב, ואפילו תרעומת אין להם עליו (רא"ש). ואם הלכו – חייב לשלם כפועל בטל, שהליכתם כמוה כתחילת המלאכה, שבה חל הקנין והשעבוד.

(ברי"ף איתא ללשנא קמא שהעמידו בהטעו זה את זה, שאם חזר בו ועדיין לא באו פועלים, אף תרעומת אין להם עליו. ותמהו ע' הגהות חו"י ורעק"א) מנין לומר שיש מחלוקת לדינא בין הלשונות. והגרא"י אונטרמן (שבט מיהודה עמ' תלו-ט) באר שאכן אין מחלוקת, וכוונת הרי"ף שבאופן שהעמידו בל"ק, ששכר פועלים ע"י שליח, אין עליו תרעומת בחזרתו, ורק אם אמר להם בעצמו יש עליו תרעומת. ע"ש באור הדברים בהרחבה. ולכאורה יש לפרש בפשיטות שלמד כן הרי"ף מכך שהתנא נקט בדוקא הטעו ולא חזרו כבסיפא – כי סובר שבחזרו אין להם אפילו תרעומת. כן דעת לשנא קמא. אבל הסיקו דמאי 'הטעו' חזרו ועל זה קאמר התנא יש להם תרעומת).

וחילוק עקרוני יש בין חיוב בעה"ב כשחזר לפני שהתחילו במלאכה, כאשר אינם מוצאים להשתכר עתה והיו מוצאים בלעדיו, ובין חיוב בעה"ב כשחזר לאחר שהתחילו; באופן האחרון הרי כבר חלה שכירות הפועל ונתחייב בכל שכרו, ולכן אינו יכול לסלקו בשאר מטלטלין, כדין שכר פועל; ועובר בבל תלין; ואם בעה"ב מת – גובין היורשין, אם הניח אחריות נכסים. לעומת זאת כשחזר לפני תחילת המלאכה, חיובו מצד דינא דגרמי' (לרא"ש תוס') ואין גובין מן היורשים (לדעת הש"ך ר"ס שפ"ו), ומשלם אפילו סובין, ואין בו משום בל תלין.

ולדעת הריטב"א (כאן ולעיל עג:), חיוב הבעלים בחזרה אינו משום דינא דגרמי אלא מצד השתעבודות, באותה הנאה שסומך עליו, ואם כן אפילו מת גובה מן היורשים אף כשחזר לפני תחילת המלאכה (חזון איש ב"ק כג, לו. מש"כ שלהריטב"א חייבין היורשים – כ"כ הריטב"א להלן עה. בפירוש).

וכשחזר בעה"ב באמצע המלאכה; אם הוזל עתה שכר הפועלים – לדעת תנא דמתניתין ור' דוסא, ידו על התחונה ומשלם להם בעה"ב יותר ממה שעשו, על כן משלם הכל בניכוי שכר הפועל שעולה לו כדי להשלים מלאכה (שעתה מחירו פחות).

ואם הפועלים יכולים להשיג עתה עבודה במחיר הקודם, היקר – האם חייב בעה"ב את ההפרש שהרויח ע"י ההוזלה – בחזון איש (כג, לג) נקט שפטור לשלם להם, שכל שאין לפועלים שום הפסד, אינו נותן להם אלא כמה שעשו לפי החישוב של הפסיקה הראשונה. (וכן מורה פשט לשון הרמב"ן והריטב"א). ואולם בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א פא, ג) כתב שמשמע מרש"י שאף באופן זה חייב להם, כי מה שהם יכולים להרויח יותר, אינו שייך לבעה"ב לפטרו.

(מבואר מדברי הרא"ש שמחלוקת חכמים ור' דוסא אמורה גם לענין חזרת בעל הבית, אם ידו על התחונה אם לאו. וכן משמע בריטב"א. ובחזו"א (שם) תמה על כך, שלכאורה נראה שבזה כולם מודים שידו של החוזר על התחונה, כי כבר נעשה קנין התחייבות כשהחלו בעבודתם. ומצד הקנין התחייב כבר בכל שכרן. והעלה ב'צריך עיון'. וע' רעק"א).

ר' דוסא אומר: שמין להן מה שעתידי להעשות, היה יפה ששה דינרים... – אבל אם השלמת המלאכה שווה יותר ממה שקצץ להם – אינם צריכים לשלם מכיסם כלום (הרא"ש), שלא קנסו את הפועל אלא לפחות לו משכירותו, לא יותר (ר"ן להלן עז).

ולכן בפועלים לא נקט חילוק אם הלכו אם לאו אלא התחילו במלאכה – שאין פועלים משלמים כלום מכיסם רק מנכים להם ממה שעשו (רמב"ן). והריטב"א כתב שלכך נקטו 'התחילו במלאכה', כי רק כשהתחילו בגוף המלאכה ממש הוי כעין דבר האבד, שאין אדם רוצה שתהא מלאכתו מותחלת אעפ"י שיכול למצוא פועלים שישלימוה לאחר זמן, אבל בלאו הכי אין ידם על התחונה.

'במה דברים אמורים, בדבר שאינו אבוד אבל בדבר האבוד – שוכר עליהן...'. ואפילו לא התחילו עדיין במלאכה. וכן משמע שהרי העמידו מתניתין באופן זה, וקתני בדבר האבד שוכר עליהן או מטען (ראב"ד; רמב"ן).

'...שוכר עליהן או מטען'. יש שצידדו לומר שאם אינו יכול לשכור פועלים אחרים או להטעותם – ניתן לכפותם לגמור מלאכתם (במחנה אפרים (שכירות ד) מצדד לכאן ולכאן. וכן מובאת דעה כזו בשו"ת שער אפרים קלח). ובאר בשו"ת שבט הלוי (ח"ד רכא, ב) בדרך 'אפשר' שטעמם של הסוברים כן הוא כדין כפיה על המצוות, שניתנה לב"ד הרשות לכפות על קיום מצוות עשה, אע"פ שמצד הלכות פועלים יכול לחזור ואין ביניהם אלא ממון (ע' חו"מ שלג, ט), במקום שאין אחר שיעשה מלאכה זו הרי הוא מפסיד ממון חבירו וכופין אותו ככפיה על מצות השבת אבידה.

לפי טעם זה נראה לכאורה שאם הפועל חוזר בו בגלל רווח אחר המרובה ממלאכה זו – אין שייך דין 'השבת אבידה'. אך לכאורה נראה שלא מטעם השבת אבידה גרידא הוא אלא מפני שגזול ומזיק לחבירו עכ"פ משום 'דינא דגרמי', וב"ד כופין אותו שלא יפסיד את חברו.

ואולם הש"ך כתב (שלג סקט"ו) שאין כופין בדבר האבד. וכן בתשובת שער אפרים שם נקט בהחלט. וכל זה בלא קנין, אבל שיעבד עצמו בקנין [או דבר הנעשה ברבים, שא"צ קנין. ובודאי מינוי מלמדים וכד' נחשב דבר הנעשה ברבים. ע' דרכ"מ אות ה; מנח"ש פז] – אינו יכול לחזור וכופים אותו על כך (עש"ך סק"ד ופת"ש בשם רעק"א; מנחת שלמה פז – יעו"ש לענין שביתת מלמדים).

ועד כמה שוכר עליהן – עד ארבעים וחמשים זוז'. מדברי הרמב"ן הר"ן והנמוקי יוסף משמע ש'ארבעים וחמשים' – בדוקא, שכך שיערו חכמים שעד סכום זה (ליום עבודה) שם שכירות עלה, יתר מכן אין שם שכירות על כך ולא שעבד עצמו לזה. וכך קבעו חז"ל למקומם. ואנחנו לא נדע כיצד לקבוע בזמנינו. וצריך לקבוע כפי הרגיל באופן בינוני להוסיף בדבר האבד. ומה שהוזכר ארבעים וחמשים – צריך לפרש שמארבעים ועד חמשים צריך כל בית דין להכריע לפי כובד המלאכה ולפי חשיבותה.

ואמנם הריטב"א חולק על הרמב"ן [והא כהלכתא בלא טעמא היא, וליתא'], וכן מורים דברי הרמב"ם (שהעתיק זה למעשה. וכן מהמשך לשונו), שזו לשון גזמא ולא בדוקא, והוא הדין ליותר מזה. ונראה שלהלכה הרי זה ספק, ויכול בעל הבית לומר 'קים לי' כהרמב"ם והריטב"א שהרי הוא מוחזק (ע' להלן עח. שמדובר שבאת חבילה של הפועלים לידו). ואפשר שנידון זה הוי כתפיסה בספיקא דדינא (הוון איש ב"ק כג, לד).

מה שכתב בדעת הרמב"ם שהוא הדין יותר – כן כתבו המ"מ והבית-יוסף (שלג). ואולם הסמ"ע (שם סקט"ו) כתב שגם לדעת הרמב"ם הכל לפי אומד דעת בני אדם. וכן פסקו שם הסמ"ע והש"ך.

'אבל יש שם פועלים לשכור ואמר צא ושכור מאלו – אין לו עליהן אלא תרעומת'. מכך שנקט לשון זו, משמע שעל הפועל להראות ולברר שיש פועלים לשכור. ואם יש טענה וכפירה בזה בין השוכר לפועלים – על הפועלים להביא ראיה (ריטב"א).

*

'תני תנא קמיה דרב... אמר ליה: חביבי אמר אילו אנא הואי לא הוה יהיבנא להן אלא כפועל בטל, ואת אמרת נותן להם שכרן משלם?'. יש לעמוד על לשון בלתי שגרתית זו: 'אילו הייתי שם... – מדוע לא אמר בדרך פשוטה שאין נראה לו פסק זה? ועוד, מהו שתמה על דברי התנא מחמת דברי ר' חייא, וכי לא תיתכן מחלוקת בדבר?'

והנה בירושלמי מובא מעשה שארע עם ר' חייא ששכר חמורים להביא לו פשתן והלכו ומצאו את הפשתן שהוא לח, ואמר ר' חייא לרב: 'צא ותן להם שכרם משלם, ואומר להם: לא שאני חייב לתת לכם שכרם, אלא שאני, חייא, מוותר לכם'.

אכן, זוהי שיטתם של גדולינו, ר' חייא ורב; פסק ההלכה הוא נגד הפועלים, ויש לקבוע זאת בבירור כדי שדיינים אחרים לא יבואו לידי תקלה, אך החכמים החמירו על עצמם ונהגו לפנים משורת הדין.

ובאמת יש לקיים דברי תלמודנו עם תלמוד הירושלמי, שכך היא הגרסא בכת"י מינכן: 'הכי קאמר חביבי, אי לאו דאנא הואי, לא הוה יהיבנא להו כלל' – כלומר, כיון שאני הוא השוכר, הריני נותן שכרם, הגם שמן הדין פטורים.

ובעל דקדוקי סופרים מביא עוד כתבי יד הגורסים בכת"י מינכן, ומעיר: 'איני יכול לפרשו. ואולי עובדא

הוה ביה ברב ועשה לפניו משורת הדין'. לו ראה את דברי הירושלמי, היה מוצא שהם מאשרים את השערתו.

[ומצאנו במקומות נוספים שר' חייא עסק בגידול פשתן ובמכירתו – ע' חולין פה: כתובות קג: ירושלמי ב"מ ה,ו]. (מתוך 'עיונים בדברי רז"ל ובלשונם' לגר"ח ארנטרוי עמ' קנח. גם ברא"ש נראה שהיתה לפניו גרסה זו).

*

'לא קשיא, הא דסיירא לארעיה מדאורתא הא דלא סיירא'. ורב שתמה על התנא 'חביבי אמר...'. – הוקשה לו מדוע פסק הדבר ולא חילק בין סייר מאמש ולא סייר, היה לו לשנות 'במה דברים אמורים...'. כמו בשאר הדינים דלעיל (ריטב"א).

מבואר בדברי כמה ראשונים שגם באופן שירדו גשמים בלילה יש חילוק אם סייר מאמש אם לאו. וטעם הדבר [הלא סיורו אינו מועיל כלום לענין הגשם] מבואר במאירי; מדובר שיש לו כמה שדות, חלקן אינן ראויות עתה לעבודה מפני הגשמים וחלקן ראויות, על כן אם לא סיירו מאתמול אומרים לו: הואיל ולא סיימת שדה ויש לך שדות הראויות לחרישה – הפסד זה שלך הוא, אבל אם סיירו הרי הוא כמפרש לשדה זו ואין להם עליו כלום.

דף עז

'... פסידא דפועלים. האי מאן דאוגיר אגורי... פסידא דפועלים...'. יש לשמוע מלשון רש"י שזה שאמרנו שבכל דבר שאינו צפוי, או שצפוי לבעלים ולפועל במידה שוה – ההפסד של הפועל, זהו משום שבעל הבית לא שילם לו, לכך ידו של הפועל על התחטונה כי הוא המוציא מחברו. וכן כתב הר"ן: 'שכיון שידעו פועלים דאי אתי מטרא בלילה לא חזיא למרפק בה למחר ולא אתנו, אינהו אפסידו אנפשיהו, ואע"פ שבעל הבית גם כן ידע זה ולא אתני, אפילו הכי כיון שהפועל בא להוציא מבעל הבית – ידו על התחטונה (וכ"ה בטור חו"מ שלד).

ולפי זה כתב בדרכי משה (שם עפ"י תרומת הדשן שכת): אם הקדים ושילם לו שכרו – יד הפועל על העליונה. ויש מי שכתב לדייק מדברי הטור שהוא הדין אם לא הקדים שכרו אלא שהפועל תפס – מועילה תפיסתו (שבות יעקב ח"א קעו. והבין שדין זה הרי הוא ככל ספק ממון). ואולם כמה פוסקים חולקים על כך, שאין דין זה מפני הספק אלא כך עיקר הדין. ורק אם הקדים שכרו, רק אז אחריות המאורעות המונעות מוטלת על הבעלים לפרש (ע' דברי משפט שי, שלד; ערוך השלחן שם ועוד. ואכן בתרומת הדשן לא מבואר אלא באופן שנתן מעות, ומטעם ריצוי ומחילה – משמע שללא טעם זה הפועלים חייבים).

'האי מאן דאגר אגורי לעבידתא ושלים עבידתא בפלגא דיומא, אי אית ליה עבידתא דניחא מינה יהיב להו...'. כתבו הראשונים: דוקא כשפסק עמו על מלאכה מסוימת אבל אם שכרו בסתם ליום שלם, יכול לתת לו מלאכה כבידה, שהרי גם מלכתחילה יכול היה לתת לו מלאכה כבדה זו. ודבר זה אינו צריך ראיה (רמב"ן. וכ"כ הפוסקים שלה, א).

וכששכרו למלאכה מסוימת, גם אם הפועל ראה אותה קודם לכן ונוכח בעצמו שיוכל לגמרה באמצע